

KRIESE NIE SOCIOLOGIE NA STRÁNKACH
FILOZOFICKÉHO ČASOPISU

ANDREJ KOPČOK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

V politickom a ideologickom "odmaku", ktorý sa po XX. zjazde sovietskych komunistov v roku 1956 rozšíril aj do ostatných komunistických krajín, pripadla marxisticko-leninskej filozofii na Slovensku okrem prekonávania vlastného dogmatizmu osobitná úloha: podieľať sa na obrode sociológie ako samostatnej vednej disciplíny, ktorú pred rokmi pomáhala likvidovať. Po neutešenom osude slovenskej sociológie koncom 50-tých rokov sa mal v slovenských pomeroch zopakovať v určitej podobe proces z minulého storočia, keď sa sociológia ako osobitná veda formovala najmä konkretizáciou sociálnej filozofie. Malo to viacero dôvodov interných - filozofických, ako aj externých - vedecko-kultúrnych a politických.

Marxisticko-leninská filozofia, ktorá koncom 50-tých rokov nadobúdala aj u nás monopolné postavenie, mala už v Sovietskom zväze za sebou likvidáciu sociológie a jej nahradenie historickým materializmom. Na známe stanovisko N. I. Bucharina, že "robotnícka trieda má svoju proletársku sociológiu, známu pod názvom **historický materializmus**" ([1], 12), reagovali Bucharinovi filozofickí odporcovia nielen odmietnutím jeho chápania historického materializmu, ale aj tvrdením, že teória a jej názov často navzájom súvisia, že "terminológia je súčasne aj výkladom štruktúry teórie" a že preto aj obsah buržoázných sociologických systémov možno odmietnuť iba spolu s ich formou. Z takto koncipovanej kritiky Bucharinových názorov vyplynul záver, že sociológia do marxizmu nepatrí ([2], 84). V súlade s tým, ako aj v súlade so snahami upevniť v krajine totalitný politický systém boli sociologické výskumy, ktoré sa v 20-tých a 30-tých rokoch ešte v Sovietskom zväze rozvíjali (štúdium pracovných a životných podmienok, manželstva a rodiny atď.) zastavené alebo redukované na partiálne problémy ponechané v doméne niektorých špeciálnych vied. Prerušeny a zjednodušený bol aj rozvoj sociálnej psychológie, sociálnej medicíny atď. ([3], 92-93).

Odmietavý postoj k sociológii prevzali zo sovietskej filozofie - ako je známe - na Slovensku aj filozofi, ktorí sovietsku verziu marxizmu šíрили v 40-tých a 50-tých rokoch na Slovensku: sociológiu vyhlásili za buržoáznou pavedu a dožadovali sa jej nahradenia historickým materializmom. Dôsledok je známy - likvidácia slovenskej sociológie v jej počiatkovom štádiu rozvoja na niekoľko rokov.

Sociológovia na Slovensku načrtli už v rámci sebareflexie vývoja svojej vednej disciplíny celkovú predstavu o jej obrode v druhej polovici 50-tých rokov a v 60-tých rokoch. V poslednom období nechýbajú ani historicko-sociologické práce, zaoberajúce sa kritickými pohľadmi na zložitý a protirečivý vývoj sociologickej vedy v ďalšom období vrátane jej diferenciacie a pluralizácie.¹ Ukazuje sa však, že túto predstavu

¹ Z tohto hľadiska je pozoruhodná práca S. Szomolányiovej o histórii a formovaní sociolo-

možno ešte pozoruhodne dotvoriť na základe poznatkov z textov venovaných sociologickým problémom uverejnených v 12. - 15. ročníku Slovenského filozofického časopisu 1957-1960. Čitateľa s historicko-sociologickými záujmami podnecujú tieto texty k tomu, aby sa opätovne a bez ideologickej predpojatosti zamýšľal nad širším medzinárodným - a to nielen politicko-ideologickým, ale aj kultúrno-vedeckým - rámcom významných udalostí v dejinách našej sociológie, nad pravými príčinami, okolnosťami a nositeľmi vyvolaných spoločensko-vedných procesov, ako aj nad skutočnými motívmi konania osobností, výsledkom ktorého bolo opätovné verejné a oficiálne uznanie likvidovanej spoločensko-vednej disciplíny.

Na obrodu sociologického výskumu vyzval ako prvý A. Hirner. To je prvá skutočnosť, ktorú sa čitateľ zo spomenutých textov dozvie a ktorá sa stále dostatočne nezohľadňuje, hoci je naozaj nielen prvým krokom rehabilitácie slovenskej sociológie, ale aj pozoruhodným svedectvom o myslení a konaní jednej z jej najvýznamnejších osobností. Článok A. Hirnera vyšiel už v 1. čísle Slovenského filozofického časopisu v roku 1957. Autor ho zrejme napísal pod bezprostredným dojmom rokovania XX. zjazdu a patrí k prvým ohlasom tohto zjazdu u nás. Článok zrejme vyvolal určité prekvapenie a rozpaky aj v redakcii časopisu, ktorá zaváhala pri jeho uverejňovaní. Svedčí o tom aj redakčná poznámka, s ktorou článok v rubrike Diskusie vyšiel a v ktorej sa výnimočne uvádza dátum jeho prijatia - 8. september 1956.

A. Hirner privítal vo svojom článku predovšetkým skutočnosť, že "po XX. zjazde KSSZ sa aj medzi pracovníkmi v oblasti spoločenských vied čoraz vážnejšie diskutuje o potrebe opierať sa o empirický materiál a potrebe vyvodzovať vedecké poznatky predovšetkým z tohto materiálu" ([4], 52). Kvituje, že sa v NDR, v Poľsku, ale i v ČSR "začína spomínať sociológia", a volá po preberaní a využívaní toho, čo by sa z buržoáznej sociológie využiť dalo. Vo svojich úvahách sa A. Hirner pohybuje v rámci marxizmu-leninizmu a tento rámec neprekračuje ani v tejto, ani v iných súvislostiach. Súhlasí napríklad s tým, aby sa sociológia neoddeľovala od historického materializmu, pretože aj najznámejší synteticky orientovaní buržoázni sociológovia vychádzali z rozpracovaných filozofických koncepcií.

Čo je v Hirnerových úvahách nové? Je to osobitný dôraz na získavanie faktového empirického materiálu pomocou terénnych výskumov. Odporúča začať na Slovensku diskusiu o tematike výskumu a riešenie otázky metód výskumníckej práce s empirickým materiálom. Na otázku, "ako začať", keď absolútna väčšina našich pracovníkov v oblasti spoločenských vied s empirickým materiálom získaným terénnymi výskumami doteraz nepracovala", odpovedá tak, že odporúča rozšírenie "štúdiá na niektorých katedrách našich vysokých škôl, kde by sa prednášala metodika výskumníckej práce, a konštituovanie zboru pracovníkov, ktorí by na riadnych

gického pracoviska SAV, ktorú jej oponenti nielen problematizujú, ale aj z faktografického hľadiska dopĺňajú (Sociológia 22, 1990, s. 367-389), ďalej materiály zo sympózia a besedy, ktoré sa uskutočnili pri príležitosti 30. výročia vzniku Sociologického ústavu SAV (Sociológia, 27, 1995, s. 154-192) a napokon viaceré príspevky z konferencie, ktorá bola 28.-29. novembra 1997 (*O kontinuitu a modernu. Predpoklady a možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku*. Sociologický ústav SAV, Bratislava 1997).

pracovných schôdzach riešili najzávažnejšie otázky metodiky organizácie a zhodnocovania výskumov" ([4], 54). Vzdelávanie pracovníkov spoločenských vied v oblasti terénnych výskumov a práce s empirickým materiálom zdôvodňuje A. Hirner jednak celkovými potrebami spoločenských vedcov v ich kontakte so svetom a jednak potrebami výskumných pracovísk (pracovísk SAV, katedrií filozofie na vysokých školách) a rezortných zariadení, akými vtedy boli Štátny pedagogický ústav, Osvetové ústredie, Slovenské ústredie ľudovej tvorivosti, orgány zdravotníckej osvetu, Metodický kabinet knižníctva v Matici slovenskej atď.

V záujme náležitej teoretickej úrovne požadovaných terénnych výskumov navrhuje A. Hirner vytvoriť osobitnú komisiu spoločensko-vedného výskumu pri Filozofickom ústave SAV alebo pri niektorom inom pracovisku, ktorá by riešila "zásadné otázky metodiky a organizácie výskumníckych prác". Komisia by sa mala podľa jeho predstavy zaoberať kritériami vedeckosti výskumných postupov, výsledkami výskumov, tematikou pripravovaných výskumov a ich koordináciou, praktickým využitím ich výsledkov, spoluprácou so zahraničím atď.

Pri vymedzovaní poslania tejto komisie sa A. Hirner zaoberá aj naliehavými problémami obrody sociologického výskumu na Slovensku i v okolitých krajinách. Na prvom mieste je to otázka vzťahu buržoáznej a marxistickej vedy, ich výskumných metód. A. Hirner odsudzuje paušálne odmietanie práce buržoáznych vedcov, zdôrazňuje, že "metodiku terénneho výskumu buržoáznych vedcov možno po jej prehodnotení použiť aj v marxistických výskumoch", že "príslušnosť bádateľa k spoločenskej triede, ba ani jeho príslušnosť k určitej ideológii nemožno brať za základ správnosti alebo nesprávnosti poznatkov, ktoré na základe svojej bádateľskej činnosti formuloval" ([4], 56).

A. Hirner si zrejme uvedomoval aj komplikácie, ktoré by vo vtedajších politicko-ideologických pomeroch mohli pri organizovaní výskumu vzniknúť pri tzv. otvorenej problematike, keď bude "treba uplatniť vysoký stupeň náročnosti na správnosť vedeckého postupu, lebo práve pri nej môže ľahko dôjsť k zneužitiu materiálu na protivecké ciele" ([2], 57). Iste aj preto sa tak naliehavo dožadoval vytvorenia komisie pre spoločenskovedné výskumníctvo. Jednou z jej najdôležitejších úloh malo byť "stanovenie kritérií vedeckosti výskumníckej práce a to pre prácu týkajúcu sa zisťovania faktov a pre prácu spojenú s ich spracovaním" ([3], 57). V takejto inštitúcii hľadal zrejme A. Hirner aj určitú poistku a ochranu sociologického výskumu pre prípad, že by sa výsledky výskumu dostali do rozporu s vládnuou stranícko-štátnou ideológiou.

V závere svojho článku predkladá A. Hirner konkrétne návrhy rozvoja sociologického výskumu.

V návrhu výskumnej problematiky uvádza dva možné varianty: buď' nadviazať na činnosť v susedných krajinách (na výskum robotníckej triedy v Poľsku a v NDR, na výskum inteligencie realizovaný v Poľsku a navrhovaný v Čechách alebo - čo by bolo organizačne a finančne menej náročné - sústrediť sa spočiatku na konkrétne výskumy prebiehajúce v niektorých ustanovizniach (napríklad v Osvetovom ústredí). Prednosť druhého variantu vidí A. Hirner v tom, že by sa výsledky už prebiehajúcich výskumov dali využiť aj pre teoreticko-vedné riešenia. V záujme zvýšenia technickej úrovne výskumov odporúča vrátiť správu zariadení, ktoré v roku 1950 získala Matica

slovenská, aby sa mohli používať na pôvodný účel. Pozitívnu okolnosťou pri spracovaní zhromažďovaného, ako aj zhromaždeného materiálu vidí A. Hirner v tom, že sa už aj na straníckych fórach "vyslovuje požiadavka boja proti prejavom vedeckej nesmelosti", že "zásluhou marxistických vedcov sa vyjasnil zásadný postoj k otázkam terénneho výskumu" a že po formulovaní kritérií "vedeckosti pre jednotlivé pracovné postupy každý účastník bude môcť sám a v rámci kolektívu preverovať vedeckú nosnosť svojej i kolektívnej práce" ([4], 58).

Svoj článok končí A. Hirner zdôraznením potreby "výdatnej pomoci straníckych a štátnych orgánov" výskumu v záujme jeho produktívnosti a využitia jeho výsledkov v práci.

Sociológia ako veda bola rehabilitovaná. Táto veta zhrňa hlavný poznatok A. Siráckeho z dvoch veľkých svetových sociologických stretnutí (3. sociologického kongresu 22.-29. augusta 1956 v Amsterdame a Medzinárodnej konferencie o ľudských vzťahoch 4.-13. septembra 1956 v Berg en Dale). Vyslovil ju vo svojom referáte na schôdzi pracovníkov Filozofického ústavu SAV 8. novembra 1956 - Slovenský filozofický časopis ho uverejnil už vo svojom I. čísle v roku 1957 ([5], 90-98).

Pre obrodu sociológie u nás boli obe tieto svetové sociologické fóra - na ktorých sa A. Sirácky zúčastnil - dôležité predovšetkým preto, že sa na nich prezentovala po rokoch ako osobitná vedná disciplína opäť aj česko-slovenská sociológia. Aj to bol dôsledok politického a ideologického uvoľnenia po XX. zjazde, keď sa i vedci zo Sovietskeho zväzu a jeho satelitných krajín mali po období izolácie otvárať svetu. Bol to teda proces riadený a koordinovaný z jedného centra a v jednotlivých krajinách sa rozvíjal nerovnomerne a protirečivo, v súlade s vtedajším stavom a možnosťami sociologického myslenia, ale i celkového politického ovzdušia v tej-ktorej krajine. Určitá unáhlenosť a improvizácia sa preto prejavila tak na príprave, ako aj na účasti vedcov zo sovietskeho bloku na obidvoch týchto sociologických podujatiach. V kvalite účasti delegácií jednotlivých krajín na kongrese sa výrazne prejavila celková úroveň sociologického myslenia v tej-ktorej krajine. "U nás nebola nijaká príprava na kongres... a do poslednej chvíle sa ani nevedelo, kto sa zúčastní na jednom alebo druhom kongrese", postávať sa v referáte A. Sirácky. Iste najmä preto boli v kongresových dokumentoch uverejnené iba referáty sovietskych, poľských a juhoslovanských sociológov, kým ostatní vrátane česko-slovenských sociológov, ktorých na podujatiach reprezentovali A. Sirácky a K. Kosík, odovzdávali svoje referáty vedeniu kongresu v písomnej forme až na kongrese. Začiatočníctvo a improvizácia v oblasti sociológie sa v krajinách sovietskeho bloku prejavila aj v zložení delegácií. Sovietsku delegáciu tvorili iba poprední filozofi, politickí ekonómovia, historici a právnici a aj v delegáciách ostatných krajín prevažovali nad sociológmi filozofi inklinujúci k sociologickej problematike.

Počas kongresu vznikol podľa A. Siráckeho aj prvý pokus o koordináciu rozvoja sociológie v komunistických krajinách. Bola ním porada delegátov z týchto krajín, ktorí zvolali počas rokovania kongresu v Amsterdame. Hovorilo sa na nej o vydávaní marxistického časopisu pre filozofiu a sociológiu v ruštine, angličtine, francúzštine a v nemčine, o spolupráci so sociológmi z kapitalistických krajín a o účasti na ďalších

kongresoch, o vzájomnej spolupráci v oblasti historického materializmu (sociológie), o historickom materializme a marxistickej sociológii.

Pre rozvoj našej sociológie v ďalšom období bolo najdôležitejšie to, čo odporučil A. Sirácky v závere svojho referátu:

a) odvolávajúc sa na výrok poľského sociológa S. Ossowského, že sociológia ako veda bola rehabilitovaná, a na fakt, že aj v sovietskej vede sa pripúšťa názov sociológia, vyslovil požiadavku, aby sa i u nás prediskutovali otázky historického materializmu ako marxistickej sociológie, ako vedy teoretickej a syntetickej na rozdiel od empirickej buržoáznej sociológie, pričom sa mal prehľbovať aj výskum procesov spoločenského života (triedne presuny, zmeny v spoločenských vrstvách, rodinné vzťahy atď.). V tej súvislosti sa mali rozpracúvať aj konkrétne metódy sociológie;

b) za nevyhnutné označil udržiavanie a rozvíjanie kontaktov našej sociológie so sociológiou vo svete, oboznamovanie sa s bádanim buržoázných sociológov, štúdium príslušnej literatúry, účasť na ďalšom svetovom sociologickom kongrese, pričom u mladých sociológov treba klásť dôraz na znalosť svetových jazykov;

c) v súvislosti s prenikaním do sveta odporučil riešiť otázku našej sociologickej spoločnosti, zaoberať sa aktuálnymi teoretickými a metodologickými otázkami sociológie, pripraviť konferenciu marxistických sociológov v roku 1958 a zaoberať sa aj vydávaním časopisu pre filozofiu a sociológiu vo svetových jazykoch.

Spor bol vyriešený v prospech zvláštnej vednej disciplíny. S takýmto presvedčením sa z ďalšieho, 4. svetového sociologického kongresu v Miláne a Strase v Taliansku v roku 1959, teda tri roky po vystúpení A. Siráckeho, vrátil L. Szántó. Možno sa to dočítať v jeho informácii o kongrese, uverejnenej v 1. čísle Slovenského filozofického časopisu z roku 1960 ([6], 106-107). Po konštatovaní známeho faktu, že sa historický materializmus stotožňoval v minulosti s marxisticko-leninskou sociológiou, napísal: "V posledných rokoch sa znovu rozvinula diskusia o tejto otázke: je historický materializmus vedeckou sociológiou alebo je filozofiou a metódou a teda dušou zvláštnej vedy o spoločnosti, ktorá sa má ešte len vytvoriť? Súdruh Francev, člen sovietskej delegácie a rektor Akadémie spoločenských vied pri ÚV KSSZ vo svojom diskusnom príspevku hovorí o tom, že sa v ZSSR usilovne pracuje na vypracovaní osnov marxisticko-leninskej vedy o ľudskej spoločnosti. Toto vyhlásenie... svedčí o tom, že spomenutá otázka je vyriešená v prospech vytvorenia zvláštnej vedeckej disciplíny, ktorá by skúmala zákonitosti "detailných" spoločenských javov." ([6], 107). Podobne ako A. Sirácky aj L. Szántó považoval vytvorenie sociológie za úspech marxizmu-leninizmu v jeho zápase s buržoáznou sociológiou.

Zo získaných poznatkov vyvodil L. Szántó záver aj pre domáci spoločenskovedný výskum: "Najväčším ponaučením kongresu pre nás je skutočne to, aby sme si uvedomili potrebu sústavného skúmania takých "detailných" spoločenských javov, ako sú dôsledky automatizácie, rozširovania sa kybernetiky, premeny rodiny atď...." ([6], 107). Za takýto výskum sa L. Szántó prihovárал vzhľadom na jeho praktický význam.

Návrat k sociologickej tradícii. Oživovanie sociologickej problematiky má vo filozofickom časopise v roku 1957 aj takúto podobu. Po odmietaní vedeckej tvorby

zakladateľa slovenskej sociológie A. Štefánka v druhej polovici 40-tych a na začiatku 50-tych rokov stretávame sa v časopise po rokoch už aj s jej pozitívnym hodnotením. Slovenský filozofický časopis uverejnil totiž pri príležitosti osemdesiatych narodením A. Štefánka redakčnú poznámku, v ktorej sa píše: "Do nášho národného života prispel nielen na poli národno-oslobodzovacieho boja pred prvou svetovou vojnou, ale aj nedejným cenným kultúrnym a vedeckým podujatím, najmä v oblasti sociografie Slovenska a ako profesor sociológie na Univerzite Komenského v Bratislave." ([7], 206). Potom redakcia odkazuje čitateľa na obširnejšiu správu o Štefánkovom pôsobení, uverejnenú v časopise SAV Naša veda. Touto "správou" je vlastne článok, v ktorom sa obširnejšie rekapituluje a diferencovanejšie hodnotí život, politicko-kultúrny a vedecká práca A. Štefánka ako "hlasistu" orientujúceho sa "najviac na teóriu" a realizujúceho požiadavku hlasistického hnutia, "aby sa diagnóza potrieb slovenského života nevyvozdila z apriórnych programov, ale z konkrétnej materiálnej analýzy kultúrneho, politického a hospodárskeho stavu národa" ([8], 227). O Štefánkovom diele *Základy sociografie Slovenska* sa v článku píše, že je "podložená bohatým materiálom a komplexným výskumom", že "je prvou prácou tohto druhu na Slovensku" a že "Základy sociografie Slovenska obsahujú mnoho inštruktívneho materiálu a môžu slúžiť, nehľadiac na ich obecno-ideový a metodický rámec, ako podnetná pomôcka pre budúci sociografický výskum Slovenska" ([8], 227). Ako autori článku sú uvedení Pracovníci Filozofického ústavu SAV. Článok vyšiel vo všeobecno-vedeckom, a nie iba vo filozofickom periodiku zrejme najmä vzhľadom na všestrannosť Štefánkovej spoločenskej aktivity a s cieľom pripomenúť jej význam aj širšej slovenskej vedeckej verejnosti. Hoci sa hodnotenie Štefánkovho diela v článku nevymyká z vtedajšieho celkového hodnotenia hlasistov, je v ňom cenné najmä to, že sa pozitívne hodnotí Štefánkova sociografická práca a že sa zdôrazňuje aj jej význam pre budúcnosť. O priaznivej zmene vtedajšieho politicko-ideologického ovzdušia svedčí napokon aj záver článku, v ktorom autori okrem zdravia želajú jubilantovi aj úspech v písaní pamäti.

Podnety pre historiografiu. Čo nové z historiografického hľadiska obsahujú spomenuté texty so sociologickou tematikou, uverejnené v Slovenskom filozofickom časopise v rokoch 1957-1960? Čím podnecujú na dotváranie existujúcej predstavy o začiatkoch obrody slovenskej sociológie? Čo v tejto predstave popierajú alebo potvrdzujú a spresňujú?

1. Predovšetkým potvrdzujú názor, že "rok 1957 môžeme považovať za počiatok zápasu o znovuzrodenie sociológie u nás ako marxistickej spoločensko-vednej disciplíny" ([9], 370). Svedčí však o tom nielen spomínaný roznach výskumov v Osvetovom ústave v Bratislave, ale aj a najmä verejné vystúpenia popredných predstaviteľov spoločenských vied, predovšetkým vtedajšej filozofie na podporu sociológie a sociologického výskumu. Preto nemožno súhlasiť s tvrdením, že "v rokoch 1960 a 1961 ešte nič nenasvedčovalo, že by na Slovensku malo začať znovuoobjavovanie sociológie" ([11], 139).

2. O roku 1957 môžeme hovoriť nielen ako o roku začínajúcej obrody sociológie u nás, ale aj ako o roku vzniku významného medzníka v tomto procese, pretože sociológia bola vtedy uznávaná aj ako osobitná spoločenská veda. Skutočnosť, že sa

k myšlienke sociológie ako osobitnej vednej disciplíny hlásili v spomínanom období politicko-ideologického uvoľnenia určitým spôsobom aj oficiálni čelní predstavitelia slovenskej vedy A. Sirácky (vtedy predseda SAV) a L. Szántó (novovymenovaný riaditeľ FÚ SAV), znamenala aj verejné a oficiálne uznanie novej vednej disciplíny, od ktorého sa už nedalo v budúcnosti celkom dištancovať. Na program dňa sa od tej chvíle dostalo konštituovanie a inštitucionalizácia novej vedy, ktoré vzhľadom na ideologické aspekty tohto procesu - museli naďalej byť procesmi komplikovanými, kľukatými, narážajúcimi na rôzne prekážky, najmä do roku 1960, keď sa predsa len v určitom zmysle realizovali (na pôde FÚ SAV vznikla skupina pre sociálny výskum).

3. Je pravda, že znovuzrodenie sociológie bolo i na Slovensku súčasťou širších reformných pohybov, vyvolaných XX. zjazdom v Sovietskom zväze a v jeho satelitných krajinách, a to nielen v politike a ekonomike, ale aj vo vede a kultúre vôbec. Tempo ani dimenzie obrody sociológie v týchto krajinách neboli rovnaké, podmieňovala ich najmä sociologická tradícia, ale i šírka a intenzita nastúpenej destalinizácie. Sociológia na Slovensku bola preto z mnohých dôvodov v postavení žiaka. Tí, čo ju obrodzovali, sa mohli inšpirovať dianím v Poľsku, NDR, dokonca i v Sovietskom zväze.

4. Pri hľadaní a objasňovaní motívov konania tých, čo ako prví prispievali k obrode sociológie, treba mať na zreteli aj zložitú, protirečivú a nerovnomernú nastúpenej destalinizácie. Po prvé, treba zdôrazniť, že znovuoobjavovanie sociológie malo svoje filozofické príčiny a zdroje. Hlásili sa k nemu prirodzene tí, ktorí v oblasti sociológie už kedysi pôsobili, a obroda sociológie bola teraz pre nich akýmsi "rozpominaním sa" na svoju minulosť a novou príležitosťou vedeckého uplatnenia. K nim sa pripájali i mladší marxistickí filozofi zaoberajúci sa problematikou historického materializmu, ktorí sa snažili svoje dogmaticko-scholastické, medzerovité myšlienky odtrhnúť od života zrealizovať najmä na základe konkrétnych faktov zo spoločenského života.² Táto skupina vedcov tvorila vtedy vlastne gros obrody sociológie.

Po druhé, obrodu sociológie vítali aj pracovníci ďalších spoločenských vied (ekonómovia, psychológovia a pod.), ktorých sociologické poznatky zaujímali v rámci riešenia problémov riadenia, rozvoja priemyslu, poľnohospodárstva, osvetu, zdravotníctva, zmien v rodine a pod.

Po tretie, záujem o sociologický výskum prejavovali dokonca i niektorí pracovníci stranických inštitúcií, ktorí v novej situácii reagovali na výzvy zdokonaľovať stranické a spoločenské riadenie v duchu vtedajšej kritiky tzv. kultu osobnosti.

Iba s prihliadnutím na tieto skutočnosti možno pochopiť, ako bolo možné, že obrodu marxistickej sociológie a potrebu sociologického výskumu hlásala na Slovensku ako prvá dvojica vedcov s takou odlišnou ideologickou orientáciou a vedeckou

² Títo zástancovia sociológie zdôvodňovali svoje stanovisko takto: "V súvislosti s kritikou dogmatizmu vo filozofii sa... poukazovalo na to, že historický materializmus vo svojej doterajšej podobe nevysvetľoval dostatočne mnohé naliehavé problémy, že mnohé oblasti spoločenského života zostávali neprebádané, alebo sa im spoločenské vedy venovali len okrajovo, keďže nepatrili do ich oblastí. Málo pozornosti sa venovalo niektorým spoločenským otázkam z oblasti priemyslu, poľnohospodárstva, osvetu, zdravotníctva, otázkam rodiny, odpočinku, populácie atď... Rýchle rozšírenie termínu marxistická sociológia treba teda chápať v úzkej súvislosti s kritikou nedostatkov práce v oblasti historického materializmu." ([12], 70).

minulosťou: diskriminovaný sociológ A. Hirner a bývalý sociológ, ale neskôr aj likvidátor sociológie A. Sirácky. V tomto kontexte potom neprekvapuje ani fakt, že sociologické výskumy odporúčal a pomáhal realizovať aj L. Szántó, ktorý si svoj názor na sociológiu dotváral aj na základe novších poznatkov o sociologickom dianí v Sovietskom zväze, získaných na spomenutom medzinárodnom sociologickom kongrese. V takýchto súvislostiach je napokon pochopiteľný aj fakt, že sa rozvoj sociológie mohol odporúčať i na straníckej pôde vo FÚ SAV alebo to, že pracovník straníckeho aparátu bol členom delegácie na sociologickom kongrese ([9], 371, 392, 171).

5. Ak sa niekedy kladie otázka, či v súvislosti so znovuzrozením sociológie možno hovoriť o zápase, ako aj otázka, kto ho viedol ([9], 384), potom musíme na ňu odpovedať v podstate pozitívne. Kým totiž proces obrody sociológie podporovali tí, ktorí v rôznych prostrediach stranili "duchu XX. zjazdu", odpor mu kládli tí, ktorí sa uspokojovali s existujúcim stavom a mali obavy z nových informácií o spoločenskom dianí, z toho, že nové sociologické poznatky budú v rozpore s oficiálnou ideológiou a stranícko-politickou doktrínou. Deliaci čiara medzi stranami v tomto konflikte prebiehala cez vedu i politiku, pričom je tiež pravda, že odpor proti rozvoju sociologického výskumu vyrastal najmä z oblasti politiky a ideológie (napríklad na stránkach časopisu *Predvoj*). Zbytočnosť sociologického výskumu dokazovali jeho odporcovia spravidla tým, že komunistická strana má už osvedčený systém poznávania spoločenského diania. Podľa toho, ako napätie v politicko-ideologickom živote spoločnosti v tých rokoch striedavo narastalo alebo klesalo, prehlboval alebo zmierňoval sa aj tento konflikt a posúvala sa aj oná deliaca čiara medzi jeho stranami. Niektorí jednotlivci aj inštitúcie niekedy váhali a celý proces sa často spomaľoval. Práve vzhľadom na tieto okolnosti nebol tento proces vždy verejný. Ako zrážka dvoch protikladných tendencií rozvíjajúca sa v rámci vedeckých a straníckych inštitúcií alebo medzi nimi dostával sa na verejnosť len v určitých chvíľach a situáciách.

Záver. Od roku 1960 pokračovala obroda marxistickej sociológie na Slovensku najmä zložitým procesom jej inštitucionalizácie, o ktorom sme už hovorili. Známa je rozporuplná funkcia dlhoročnej diskusie o vzťahu historického materializmu (marxistickej filozofie) a sociológie, ktorá tento proces po celé roky sprevádzala. Na jednej strane - aj napriek svojim scholastickým črtám - prispievala totiž k žiaducej vymedzeniu predmetu sociológie ako osobitnej vednej disciplíny, na strane druhej však v nejednom prípade znižovaním významu empirie a jej vtisňovaním do dogmatických filozofických schém kládla sociologickému poznaniu ideologické medze, vytvárala priestor pre ideologickú manipuláciu obnovujúcej sa spoločensko-vednej disciplíny. Dnes už vieme aj to, že "sociológii neprospelo spojenectvo s praxou prežitého direktívno-administratívneho systému a s voluntarizmom politického rozhodovania" ([9], 384-385),³ ktorého vyplynuli mnohé ďalšie prekážky na jej ceste k objektívnemu poznávaniu spoločenského diania. Práve nepredpojatý návrat k samým začiatkom tejto cesty - o aký sme sa pokúsili - nám umožňuje lepšie poznať aj osobitosti a význam jej neskorších rozvojových etáp.

³ Pozri aj poznámky k tejto práci ([9], 383-392) a [10].

LITERATÚRA

- [1] BUCCHARIN, N. I.: Teorija istoričeskogo materializma. Moskva-Petrograd, Gosudarstvennoje izdatel'stvo 1921.
- [2] ALAN, J.: Sociologie a N. Bucharin. In: Filozofia, 22, 1967, s. 80-84.
- [3] KON, I.: Sociologia. In: Filozofskaja enciklopedija, 5, 1970, s. 85-94.
- [4] HIRNER, A.: K otázke výskumu v rámci spoločenských vied. In: Slovenský filozofický časopis, 12, 1957, s. 52-59.
- [5] SIRÁCKY, A.: K niektorým problémom buržoáznej sociológie. Na okraj sociologického kongresu v Amsterodame a Medzinárodnej konferencie o ľudských vzťahoch v Berg en Dale. In: Slovenský filozofický časopis, 12, 1957, s. 90-98.
- [6] SZÁNTÓ, L.: Svetový kongres sociológie. In: Slovenský filozofický časopis, 15, 1960, s. 106-107.
- [7] Red.: K jubileu prof. dr. Antona Štefánka. In: Slovenský filozofický časopis, 12, 1957, s. 206.
- [8] Pracovníci Filozofického ústavu SAV: Prof. dr. Anton Štefánek osemdesiatročný. In: Naša veda, 4, 1957, s. 226-227.
- [9] SZOMOLÁNYIOVÁ, S.: História zrodu a formovania sociologického pracoviska SAV. In: Sociológia, 22, 1990, s. 367-382.
- [10] Beseda za okrúhlym stolom redakcie. K tridsiatemu výročiu vzniku Sociologického ústavu SAV, In: Sociológia, 27, 1995, s. 171-192.
- [11] BUNČÁK, J.: Poľské vplyvy na utváranie modernej slovenskej sociológie. In: O kontinuitu a modernu. Bratislava 1997, 135-148.
- [12] WAGNER, V.: O predmete marxistickej sociológie. (Prehľad článkov vo Voprosoch filosofii.) In: Slovenský filozofický časopis, 14, 1959, s. 70-75.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/5097/98.

PhDr. Andrej Kopčok, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR